

ALİ B. EBÎ TÂLİB'İ, TAHKİMİ KABULE ZORLAYANLAR ÜZERİNE

Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

On Those Who Forced Ali b. Abi Talib to Accept the Arbitration

The Battle of Siffin, which is one of the major events in the period of strife, ended after the acceptance of the arbitration of the Qur'an by two sides. The arbitration of the Qur'an was suggested by the Syrians and Ali had to accept it unwillingly. It is commonly held that those who forced Ali to accept the arbitration were Kharijites, who, later, deserted him. However, when the early sources are scrutinized, it is evident that the arguments against the Kharijites are not well-documented and that Kharijites, from the beginning, were against the arbitration.

Yaygın bazı rivayetlere göre, dördüncü halife Ali'nin iktidar döneminde meydana gelen Sıffin savaşında (36-37/657), çatışmaların yoğunlaştığı ve Ali tarafının büyük bir taarruzla savaşı kazanmak üzere olduğu sırada, durumun vahametini gören 'Amr b. el-'Âs, Muâviye'ye Mushafları havaya kaldırmak suretiyle Irak saflarında karışıklık çıkararak zaman kazanmasını önerdi. Muâviye'nin bu teklifi kabul etmesi üzerine Şamlılar, Mushafları mızrakların ucunda havaya kaldırarak* Iraklıları Kur'an'ın hakemliğine davet ettiler. Ali, adamlarının ısrarı üzerine cephede çarpışan öncü birliklerinin komutanı Eşter en-Neha'iyi çağırarak zorunda kaldı. Eş'as b. Kays, Şamlıların ne istediklerini öğrenmek amacıyla Muâviye ile görüşmek için yetki istedi ve Ali'nin izin vermesi üzerine karşı tarafa geçerek, Mushafları havaya kaldırmalarının nedenini sordu.

* Mushafların nasıl kaldırıldığı, kaldırılanların Mushaflar mı, Şam Mushafı mı yoksa bazı Kur'an sayfaları mı olduğu hususunda farklı rivayetler mevcuttur (Bilgi için bk. İbn Sa'd, Muhammed (230/844), et-Tabakâtu'l-Kübrâ, Beyrut 1405/1985, IV, 255; el-Minkarî, Nasr b. Muzâhim (212/827), Vak'atu Sıffin, Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire 1382/1962, s. 478; [İbn Kuteybe'ye (276/889) nispet edilen], el-İmâme ve's-Siyâse, Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî, Beyrut (t.y.), I, 101-102; et-Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), Târihu't-Taberî: Târih'r-Rûsul ve'l-Mulûk, Thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4. Basım, Kahire [1979], V, 48; Ahmet Önkâl, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", İstem, 1/2, 2003, s. 39).

Muâviye, aralarındaki ihtilafın Kur'an'a göre çözülmesi için Mushafı havaya kaldırdıklarını söyledikten sonra, her iki tarafı temsil eden birer hakemin belirlenerek sorunun onlar tarafından ele alınmasını önerdi. Ali, Şamlıların teklifini samimi bulmadığını, önerilerinin bir hile olduğunu ve onlara itimat edilemeyeceğini söyledi de, daha sonra Haricilerin liderleri arasında zikredilen birkaç kişi, kurrâdan arkadaşlarıyla birlikte baskı yaparak Ali'yi tahkimi kabule zorladılar; hatta onu Osman'ı öldürdükleri gibi öldürmekle tehdit ettiler. Ali, kendisine yapılan baskıya karşı koyamayarak Kur'an'ın hakemliğini kabul etmek zorunda kaldı. Şamlılar, ittifakla 'Amr b. el-'Âs'ı hakem olarak seçerken, Iraklılardan Eş'as ve daha sonra Haricî olan kişiler, Ebû Musa el-Eş'arî'nin hakemliğinde ısrar ederek istemediği halde bunu Ali'ye kabul ettirdiler. Daha sonra tahkimi kabul etmesi için Ali'ye baskı yapanlar, tahkimi kabul etmenin küfür olduğunu söyleyerek Ali'den kendileri gibi tövbe edip tahkimden vazgeçmesini istediler.¹

Yukarıda özetlemeye çalıştığımız rivayetlere göre Ali, başından itibaren tahkime karşı çıkan; Eş'as b. Kays, Ali'ye baskı yapan biri olarak tasvir edilmekte; Haricilere ise gelişmelerin müsebbibi, kıt görüşlüler ve tutarsızlık içinde olanlar rolü biçilmektedir. Yukarıda arz ettiğimiz tasvir, ileride üzerinde durmaya çalışacağımız sebeplerden dolayı hem Sünnîlerin, hem de Şiîlerin ortak kanaatlerini yansıtabilecek özellikler taşımaktadır. Hâdisenin yukarıdakine benzer anlatımı, çağdaş birçok kitapta da yer almaktadır.² Öte yandan çağdaş araştırmacılar, Haricilerin anlatılan çelişkili tutumlarını, sert karakterli ve bedevî kökenli olmalarıyla açıklamaktadırlar.

Buraya kadar anlattıklarımız, Sünnî ve Şiî kaynakların önemli bir kısmında, farklılıklarla birlikte yer alan bazı rivayetlere dayanmaktadır. Haricilerin ilk dönemlerine ait kaynaklar bize ulaşmadığı için onların hâdiseyi nasıl anlattıklarını bilmiyoruz; ancak nispeten muahhar olan Haricî kaynakları, tahkimin sorumluluğunu Ali'nin üzerine atmak ve ilk Haricilere yönelik ithamları reddetmektedirler.³

Biz gelişmeleri, aşağıdaki satırlarda farklı bir zaviyeden irdelemeye çalışacağız. Bunu yaparken hâdisenin meydana geldiği dönemin genel koşullarını dikkate almanın yanı sıra, ideolojik ve mezhebî kaygılardan ve kahramanların tarihsel kimliklerinin dayattığı zorlamalardan etkilenmemeye özen göstereceğiz.

Mushafın havaya kaldırıldığı zamana kadar geçen hâdiseleri kısaca hatırlayacak olursak, Osman'ın Medine'de bir grup Müslüman tarafından evinde kuşatıldıktan sonra öldürülmesi, ardından -onu öldürenlerin etkisinin kaçınılmaz olduğu olağanüstü koşullarda- Ali'nin halife seçilmesi, İslâm toplumunu daha büyük bir kargaşaya sürükleyen hâdiselerin başlangıcını oluşturmuştur. Kendisine

¹ Daha geniş bilgi için bk. Minkarî, s. 478-512; Taberî, V, 48-53; İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed (320/932'den sonra), *Futûh*, Beyrut 1406/1986, II, [III-IV], 179-196.

² Örnek olarak bk. Ebû Zehra, *Siyasî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, Çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul 1983, s. 71-72; Aynı mlf., *Fikhî Mezhepler Tarihi*, Çev.: Abdülkadir Şener, 2. Basım, İstanbul 1978, s. 58; Suphi es-Sâlih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri (Doğuşu- Gelişmesi)*, Çev.: İbrahim Sarımsı, İstanbul 1981, s. 101.

³ Bk. Mahmûd İsmâil Abdurrâzık, "Haricîler ve Tahkim Olayı Etrafındaki Tartışmalar", *Haricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, Haz.: Adnan Demircan, İstanbul 2000, s. 99-100.

bey'at edildikten sonra Ali'ye karşı iki önemli muhalif grup harekete geçti. Temelleri Mekke'de atılan ve Basra'da gelişen Âişe, Talha ve Zübeyr'in liderliğini yaptığı hareket, Müslümanların karşı karşıya gelerek birbirleriyle savaşmalarına neden olduysa da kısa sürede bertaraf edildi. Basra'da çarpışan akrabaların, savaşın ardından her şeyi unuttuklarını farz etmek doğru olmasa gerekir. Ardından Ali, Muâviye'nin liderliğinde Şam'da ortaya çıkan muhalif grupla, Sıffin'de karşı karşıya geldi.

Sıffin'de, Ali'nin ordusu açısından iki önemli çıkmaz vardı. Birincisi, iki ordu da Müslümanlardan oluşuyordu. Hz.Peygamber'in vefatının üzerinden henüz çeyrek asır geçmişken, üstelik onun hayatta kalan bazı arkadaşlarının önderliğinde ve katılımıyla Müslümanların karşı karşıya gelmesi, savaşa katılanlar için anlaşılması kolay bir durum değildi. Müslümanlar, Bizans ve İran ordularıyla savaştıklarında, Allah'ın adını yüceltmek amacıyla ileriye atılmak için hiçbir tereddüt göstermemişlerdi; oysa şimdi durum farklıydı. İkincisi, Arap kabileleri, taraflar arasında bölünmüştü. Ordularda bazı kabileler yoğunlaşsa da akraba kabilelerin karşı karşıya gelmeleri kaçınılmazdı. Üstelik iki lider de Kureyşliydi. Bir bakıma Arap kabileleri, Kureyş'in kendi iç çekişmesine taraf olmuşlardı. Kuşkusuz sorunun, -çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için burada üzerinde durmak istemediğimiz- başka boyutları da vardı; ancak savaş alanında öldürmeye, gerekirse ölmeye giden insanların bir kısmında, tereddüde neden olabilecek bir durumun mevcudiyeti açıktı. Bu şartlar altında sabık dönemi ve rahatsızlık duydukları politikaları, Ümeyye oğullarının ve Kureyş'in tahakkümü olarak değerlendiren ve Ali'yi desteklemeyi, bu tahakküme karşı çıkmanın yolu olarak gören insanlar arasında, farklı düzeylerde de olsa sertlik yanlısı tutum takınanlar vardı. Bunların bir kısmı, gelişmelere paralel olarak Ali'ye daha sıkı bağlanmışlarsa da diğer bir kısmı, zamanla onun bazı uygulamalarına karşı çıkacaklardır. Kuşkusuz bu kişileri, başlarda birlikte hareket edebilen, yeknesak bir grup olarak değerlendirmek doğru olmasa gerekir. Aynı şekilde aniden ortaya çıkan gelişmelere karşı hemen birlikte, aynı tavrı koyabileceklerini beklemek de doğru değildir. Kurumsallaşmış bir mezhebî düşünceden söz etmediğimiz bir ortamda, kişisel fikir değişikliklerinin mümkün olduğunu da dikkate almamız gerekir.

Buraya kadar yaptığımız genel tasvirten sonra Sıffin savaşında, kılıçların gölgesinde ortaya çıkan tahkim sürecindeki gelişmelere geçebiliriz:

* * *

Bilindiği gibi Irak ve Şam ordularının Sıffin'de karşı karşıya gelmesinden sonra bazı küçük çarpışmalar meydana gelmiş; ancak çatışmaların yoğunlaştığı bir sırada Şam ordusunun komuta kademesinde, Iraklılara Kur'an'ın hakemliğini önerme düşüncesi gelişmişti. Kaynaklar, önerinin samimi niyetlerle ortaya atılmadığına dair rivayetler nakletmekteyse de bunlar üzerinde genişçe durmayı gerekli görmüyoruz. Şamlıların önerisi, belki de gerçekten bir taktik olarak ortaya atılmıştı. İki taraf, savaş meydanına savaşmayı ve ölmeyi göze alarak gelmişti. Savaş alanına ölmeyi göze alarak ve binlerce insanı peşinde sürükleyerek gelen insanların, bu tür manevralara girişmelerinde şaşılacak bir şey yoktur. "Harb, hile" olduğuna göre kazanmak için bazı taktiklerin denenmesi, savaşın doğasında vardır. Bununla birlikte hatırlatmak isteriz ki, anlaşmazlığın Kur'an'a götürülmesi, Şamlıların tezlerine dayanak olarak kullanabilecekleri önemli bir

argümandı. Bilindiği gibi Muâviye, mazlum olarak öldürüldüğünü ilan ettiği Osman'ın kanını talep etmek üzere ortaya çıkmıştı. Kur'an ise maktulün velisine bu hakkı, "Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Kim haksız yere öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. (Fakat o da) öldürmede aşırı gitmesin. Çünkü kendisine yardım edilmiş (yetki verilmiş)tir."⁴ ayetiyle vermektedir. Muhtemeldir ki Muâviye, -yenilme ihtimalinin ortaya çıktığı sıralarda- Kur'an'a başvurulması halinde haklı görüleceğinden kuşku duymadığı için, Ali'yi zor durumda bırakmak amacıyla Kur'an'ın hakemliğini gündeme getirmişti.

Muâviye'nin, Osman'ın gerçekten velisi olup olmadığı sorusuna, farklı tarihsel yaklaşımlara göre değişik cevaplar verilebilir. Rivayetlere göre Ali, çocukları hayattayken Osman'ın kanını talep etme hususunda Muâviye'yi samimi ve haklı bulmamıştır;⁵ ancak bu itiraz, Muâviye'nin kendisini Osman'ın kanını talep etme hakkına sahip görmesinin yanında, önemli bir destek sağladığı gerçeğini değiştirmemektedir. Bizce meselenin anlaşılmasının isabetli yolu, Arap örfünün dikkate alınmasıyla mümkün olur. Gördüğü desteğe bakılırsa Arap örfü, Muâviye'ye bu hakkı vermektedir. O, bu iddiayı Ümeyye oğullarının liderlerinden birisi -hatta en önemlisi olarak- dillendirmiş; hakemlerin aldığı karar ise Muâviye'nin iddiasının yabana atılmaması gerektiğini göstermiştir.⁶

Ali, Kur'an'ın hakemliği önerisini başta samimi bulmamış; bunun, zaman kazanmaya yönelik bir taktik olduğunu savunmuştur. Kuşkusuz "Kur'an'ın hakemliği", birçok insanı etkileyecek, parlak bir slogandı. Özellikle değişik kabilelerden gelen, savaş alanına geliş nedenleri ve görüşleri farklılık arz eden kişilerden meydana gelen bir orduda, bu önerinin yankı bulması kaçınılmazdı. Her şeyden önce bir Müslüman için, sorunların çözümünün Kur'an'a götürülme önerisi, hemen bir çırpıda reddedilebilecek bir öneri değildir. Zira Kur'an, Müslümanların kendi aralarında çıkabilecek ayrılıkları Allah'a ve Resulüne götürmelerini emretmektedir.⁷ Bu şartlar altında Müslümanları karşı karşıya getiren ve birbirleriyle savaşmalarına neden olan anlaşmazlığın, Kur'an'ın nezaretinde çözülmesinden daha doğal ne olabilir?

Öte yandan Kur'an'ın hakemliği önerisinin, savaş alanında bulunan Müslümanların, kendileriyle aynı inançları paylaşan akrabalarıyla ve din kardeşleriyle savaşma sebeplerini ve bunun faydalarını sorgulamaya başlamaları için önemli bir fırsat olduğu muhakkaktır. Zira -yukarıda da değindiğimiz gibi- Osman'ın öldürülmesini takip eden dönemde meydana gelen hâdiseler, Müslümanlar için iç açıcı ve vicdanlarını rahatlatıcı sonuçlar getirmemiştir.

Tahmin edileceği gibi, Ali'nin ordusunda bulunanlar arasında tahkim teklifi, kısa sürede büyük bir destek gördü; çünkü askerlerin büyük çoğunluğu savaşın

⁴ *İsrâ* 17/33.

⁵ Minkarî, s. 58; *İmâme*, I, 92; İbn A'sem, I [I-II], 582.

⁶ Taberî, V, 68; el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Alî b. el-Huseyn (346/957), *Murûcu'z-Zehab ve Me'âdinu'l-Cevher*, Thk.: Kâsım eş-Şumâ'î er-Rufâ'î, Beyrut 1408/1989, II, 393.

⁷ "Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz onu Allah'a ve Resüle götürün." (*Nisâ* 4/59). Ayrıca bk. *Âl-i İmrân* 3/23; *Nûr* 24/48-51.

durdurulmasından yana tavır takındı.⁸ Ali'nin ordusunda bulunan askerlerin büyük çoğunluğu, savaşı sorgulamaya müsait bir halet-i ruhiye içinde oldukları için Şamlıların Kur'an'ın hakemliği önerisi, hemen yankı bulmuştu. Eğer Ali'nin ordusunda bulunanların çoğu tahkimi kabule meyletmeseydi az sayıdaki insanın onu, istemediği bir karar vermek zorunda bırakması kolay değildi.

Açıklamaya çalıştığımız şartlar altında Ali, -kanaatlerini paylaşmasa da- ordunun büyük çoğunluğunu oluşturan grubun taleplerini kabul etti. Rivayetlerde, tahkim sürecinde Eş'as b. Kays'ın etkin rol oynadığı;⁹ hatta Eş'as'ın, barış için insanların en isteklisi olduğu¹⁰ ve en büyük çabayı onun gösterdiği¹¹ söylenir. Bazı rivayetlerde Eş'as b. Kays'ın Haricilerle birlikte hareket ettiğine dair ifadeler yer alıyorsa¹² da hâdiselerin gelişimine bakıldığında bunun doğru olması mümkün görünmemektedir. Eş'as, hem Sıffin savaşında, hem de sonrasında meydana gelen olaylarda aktif bir rol üstlenmiş; bunu yaparken de gücünü Kinde kabilesinin lideri olarak Güneyli Araplara dayandırmıştır. Oysa ilk Hariciler, genellikle Kuzeyli Araplardandır. Arap toplumu, İslâm'dan sonra da sosyal, siyasi ve askeri faaliyetlerinde kabile yapısını büyük ölçüde muhafaza ettiğinden, Eş'as'ın müstakbel Haricilerle işbirliği yapmış olabileceğini düşünmek, doğru olmasa gerektir.

Eş'as, Kinde kabilesinin lideri olup Güneyli Arapların görüşünü, dolayısıyla ordunun büyük bir kesimini temsil etmektedir. Ali'nin muhalif olduğu bir konuda ona baskı yapabilmesi, ordu içinde önemli bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Yine Güneyli olan Ebû Musa el-Eş'arî'nin, -Ali'nin başlarda muhalefet etmesine rağmen- hakem seçilebilmesi de bu sırada Güneyli Arapların etkinliğini ortaya koyan bir başka göstergedir. Savundukları fikirlere bakıldığında daha sonra Haricî olan kişilerin, Ebû Musa'yı Güneyli Araplardan olmasına rağmen tercih ettiklerini düşünmek doğru değildir. Ali'ye tahkimi müstakbel Hariciler kabul ettirmiş olsaydı, hakemin belirlenmesinde etkili olmaları icap ederdi. Bu durumda tarafsız birisini değil, kendilerine yakın birisini hakem olarak seçtirmeye çalışırlardı. Bilindiği gibi Iraklıların hakemi olan Ebû Musa el-Eş'arî, Osman'ın öldürülmesinden sonra Müslümanları tarafsız kalmaya çağıranlardan biriydi. Oysa Haricilerin misyonu, fitne yeryüzünden kalkıncaya kadar savaştırmaktır.

Dîneverî, hâdiseyi anlatırken tahkimin kabulünde özellikle Haricilerin bir rolünden söz etmez.¹³ Her ne kadar Eş'as ile beraber hareket eden Iraklı kurrâdan bahsetse de, bunların Hariciler olduğunu kabul etmek, doğru olmaz; zira aynı yerde, Şamlı kurrâdan da söz eder.¹⁴ Müstakbel Haricilerin, Ali'ye baskı yapmadıklarını gösteren önemli delillerden birisi de tahkimnâmede şahit olarak ismi

⁸ Minkarî, s. 484.

⁹ Bk. Taberî, V, 51.

¹⁰ *İmâme*, I, 117.

¹¹ el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb (284/897), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Beyrut 1412/1992, II, 189; *İmâme*, I, 111.

¹² Bk. Taberî, V, 51.

¹³ ed-Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbâru't-Tivâl*, Thk.: Abdulmun'im 'Âmir, Kahire 1960, s. 189-190.

¹⁴ Dîneverî, s. 192.

geçenler arasında sonradan Haricî olanlardan kimsenin bulunmamasıdır.¹⁵

Rivayetlere göre savaştan sonra Ali'den ayrılan Haricîlerin sayısı 12.000 kişi civarındadır.¹⁶ Mushafların havaya kaldırılması sırasında hepsinin beraberce hareket edebilme kabiliyetini hemen gösteremeyecekleri göz önüne alınırsa, 90.000 kişiden meydana geldiği söylenen Ali'nin ordusunda, onu istemediği bir kararı almaya zorlayacak ve ölümlü tehdit edecek kadar etkili olmaları zor görünmektedir.¹⁷ Öte yandan Nasr b. Muzâhim, -Ömer b. Sa'd'tan- tahkimin kabulü için Ali'yi zorlayanların yaklaşık 20.000 kişi olduğunu nakletmektedir.¹⁸ Bu sayı, savaşın durdurulmasını isteyenlerin Haricîler olduğu görüşüne aykırıdır; zira Haricîler, Ali zamanında bu sayıya hiç bir zaman ulaşmamışlardır.* Kur'an'ın hakemliği gündeme geldiğinde tahkime karşı çıkanların sayısı, destekleyenlere göre çok azdı. Belâzurî'nin naklettiği bir rivayete göre Ali ile Muâviye'nin tahkim için anlaşmaları, Ali'nin ordusunda ihtilafa neden olmuş; askerlerinin büyük bir kısmı tahkimi desteklerken, sayıları yaklaşık 4.000 kişi olan âbid insanlar, tahkime karşı çıkmış; onun ordusunda bulunan küçük bir grup ise bu hususta beklemeyi yeğlemiştir.¹⁹

Ali'nin tahkimi kabul etmeye meylediğini gören sertlik yanlıları, farklı tutumlar ortaya koymuşlardır. Muhtelif sebeplerle orada bulunan askerler arasındaki sertlik yanlılarının da farklı görüşlere sahip olmaları kaçınılmazdı. Ali'nin, Muâviye'nin önerisini kabul ettiğini açıklamasından sonra, 'Ammâr b. Yâsir buna muhalefet etti. Ona göre bu öneriyi kabul etmeleri, dinleri hususunda şüpheye düşmeleri anlamına geliyordu. Ali ise tahkime karşı olduğunu söylemekle yetindi.²⁰ Rivayetlerde Ammâr'ın bundan sonra Şamlılara saldırdığı ve çarpışmalarda öldüğü anlatılır.

Eşter en-Neha'î'nin çizgisinde olan bazı sertlik yanlıları, savaşa devam etmekten yana oldukları halde Ali'nin kararına uymayı ve onun yanında kalmayı tercih ederken, bir kısım sertlik yanlıları ise Ali'nin tahkimi kabul kararını, orada bulunma gerekçesiyle telif edememişler ve onun takındığı -kendilerince- çelişkili tutumunu iman/küfür bağlamında tartışmayı tercih etmişlerdir. Tahkim nedeniyle Ali'ye karşı çıkan şahıslar arasında katı olanların yanı sıra tereddüt içinde olanlar da vardı. Görüşleri ve tavırları, doğal olarak hâdiseye bakışlarına paralel bir şekil aldı. Bunlar arasında bulunup basit bir mantık yürüten katı grup, Ali'nin tahkimi kabul etmekle kendi iddiası hakkında şüpheye düştüğünü savundular.

¹⁵ Tahkimnâmede adı geçenler için bk. Taberî, V, 54; el-Belâzurî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, Thk.: Süheyl Zekkâr, Riyâd Ziriklî, Beyrut 1417/1996, II, 109); Minkarî, s. 506-507; krş. Selîm en-Nu'aymî, "Haricîliğin Doğuşu", s. 75.

¹⁶ Krş. Selîm en-Nu'aymî, "Haricîliğin Doğuşu", *Haricîlik Mezhebinin Doğuşu Bağlamında Din Siyaset İlişkisi*, Haz.: Adnan Demircan, İstanbul 2000, s. 69.

¹⁷ Adnan Demircan, *Hâricîlerin Siyasî Faaliyetleri*, İstanbul 1996, s.101.

¹⁸ Minkarî, s. 489.

* Burada verilen rakamlara ihtiyatla yaklaşmak gerektiğini hatırlatarak bu rivayetleri zikretmemizin sebebinin, kaynaklardaki bilgiler arasındaki kimi çelişkileri göstermek olduğunu ifade edelim.

¹⁹ Belâzurî, III, 112; ayrıca bk. Adnan Demircan, *Ali-Muâviye Kavgası*, İstanbul 2002, s. 160-161.

²⁰ *İmâme*, I, 109-110.

Osman'ın öldürülmesine de benzer bir mantıkla yaklaşan söz konusu insanlar, Ali'nin haklı olduğu bir konuyu kişilerin hakemliğine tevdi ederek kendisi ile beraber daha önce -hem Cemel'de, hem de Sıffin'de- savaşanların durumunu şüpheyi soktuğunu dile getirdiler. Onlara göre Ali, eğer iddiasında haklı ise, haklı olduğu bir iddiada tahkimi kabul etmekle yanlış yapmıştır. Tahkimi kabul etmesi doğru ise daha önce Müslümanları savaşırması ve kanlarının akmasına neden olması nedeniyle hata etmiştir.

Görüşlerini Ali'ye kabul ettiremeyen ve Osman'ın öldürülmesinden itibaren ortaya çıkan hâdiselerde taraf olan sertlik yanısı, ekseriyetle Kuzeyli olan bazı insanlar, tahkime tepkilerini savaş alanından çekildikten sonra Ali'nin ordusundan ayrılmakla gösterdiler.²¹ Abdullah b. Vehb er-Râsîbî ve onunla birlikte kurrâdan bir grup, tahkime karşı çıktı.²² Bazıları tahkime yazılmadan savaş alanından ayrılarak Kûfe'ye gitti; bir kısmı ise Ali'nin pişman olup görüşünden vazgeçeceği ümidiyle onun yanında kaldı.²³

Tahkim belgesinin kabulünden sonra Eş'as b. Kays, kabileleri dolaşarak belgeyi okuduğu sırada, -Temimli bir grup arkadaşıyla beraber olan- 'Urve b. Udeyye'nin, "Yüce Allah'ın işinde insanları hakem tayin ediyorsunuz! Hüküm ancak Allah'ındır!" sözleriyle tepkisine ve saldırısına uğramış; bu hâdisenin, Güneyli Kinde ile Kuzeyli Temimliler arasında bir çatışmaya neden olmasına ramak kala gerginlik, araya girenlerce bertaraf edilmiştir.²⁴

Hâdise, yukarıda tasvir ettiğimiz şekilde meydana gelmişse sorumluluğun Hariciler üzerine atılmasının sebebi nedir? Kanaatimizce bunun en önemli sebebi, tahkim tecrübesinin başarısız olması ve Iraklıların, çok şey bekledikleri Ali'yi eski konumundan daha gerilere götürmesidir. Eğer tahkim başarılı olsaydı pek çok kimse onu sahiplenecek; olayda parmağı olanlar, abartılı rivayetlerle kahraman ilan edileceklerdi. Hakemlerin aldığı karar, daha sonra Ali tarafından da reddedilince onun taraftarları, sorumluluğu düşmanlarına ve Ali'nin de katlinden sorumlu olan Haricilere yükleme yoluna gittiler. Unutulmamalıdır ki, tahkimin sorumluluğunu Haricilerin üzerine atan rivayetler, Irak kökenli olup herhalde, Ali taraftarlığının güçlü olduğu bir ortamda, onun taraftarlarıncaya geliştirilmiştir. Meselenin sunumunda Ali'nin ve destekçilerinin sorumluluğunu azaltma ve onun haklılığını savunma düşüncesi, kendisini açıkça göstermektedir.²⁵

Tahkimin kabul edilmesinden Haricilerin sorumlu tutulması, öncelikle Ali'ye gelebilecek eleştirileri bertaraf etmeye yönelik gibi görünse de meselenin önemli

²¹ Eş'arî, meseleyi anlatırken Mushafların havaya kaldırılmasından sonra Iraklıların Ali'yi teklifi kabul etmeye zorladıklarını, hakemlerin belirlenmesinden sonra, Ali'nin adamlarının kendisiyle ihtilaf ettiklerini ve Allah Teâlâ'nın, "... Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın." buyurduğunu söyleyerek ona karşı çıktıklarını ifade etmektedir (el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (324/935-6), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, Thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, 2. Basım, Kahire 1389/1969, I, 64).

²² *İmâme*, I, 111.

²³ Belâzurî, III, 112.

²⁴ Taberî, V, 55.

²⁵ Irak rivayetiyle ilgili eleştiriler için bk. Mahmûd İsmâil Abdurrâzık, "Hariciler ve Tahkim Olayı Etrafındaki Tartışmalar", s. 97-98; Selîm en-Nu'aymî, "Haricîliğin Doğuşu", s. 64 vd.

bir başka boyutu daha vardır. Ali'nin, problemin çözümünü hakemlere havale etmesinin, onun imam olarak kendi durumundan kuşku içinde olduğu şeklinde değerlendirilmesi, taraf olduğu tahkime baskı altında girmiş olduğu görüşünün ortaya atılmasının önemli sebeplerinden biridir.

Ayrıca Ali'den ayrıldıktan sonra bağımsız bir fırka olarak, -Şiiler de dahil olmak üzere- ümmetin büyük çoğunluğunu karşısına alan Haricilerin karalanması da düşünülmüş olmalıdır. Kaynaklarımıza bakıldığında Haricileri yeren pek çok rivayetle karşılaşılır. Neticede elimizdeki rivayetler, onlarla zaman zaman çatışan muhalif bir çevrede muhafaza edilmiştir.

* * *

Görüldüğü gibi Ali'nin tahkimi kabulü, savaşa gelinen süreçte ve savaş koşullarında gelişen barış taraftarlığının, büyük bir çoğunluk tarafından paylaşılmasıyla gerçekleşmiştir. Eş'as b. Kays'ın aktif rol üstlenmesinin arkasında Muâviye'nin ajanlığı gibi ithamdan öteye gitmeyen sebepler aramanın beyhude olduğunu düşünüyoruz. Onun sorumlu bir kabile lideri olarak Irak ordusunu, öncelikle de kendi kabilesinin mensuplarını düşünmesi doğaldır.

Sertlik yanlılarının hepsinin aynı amaçlarla savaş alanında bulunmadıkları hesaba katılırsa, farklı tutum içine girmeleri kaçınılmazdı. Bir kısmı Ali'nin yanında kalarak tahkime karşı çıkmaya çalıştı; ancak bunda muvaffak olamadı. Bir kısmı ise ondan ayrılma sürecine girdi. Tahkim, Osman'ın öldürülmesinden önce ortaya çıkan ve yavaş yavaş kök salan sertlik yanlılarının önemli bir kısmının, Ali'yle yollarını ayırmalarına neden oldu. Gelişmeler, görüşleri şekillendirdi; görüşler, insanları yeni olaylara sürükledi.

Bize göre Ali'ye tahkimi kabul ettirenler, daha sonra ondan ayrıldıkları için Haricî olarak isimlendirilenler değildir. Onları bu hususta itham eden rivayetler, Ali taraftarlığının hâkim olduğu bir çevrede gelişti. Bununla birlikte Haricilere katılanlar arasında, önceden tahkimi savunanlar ya da sessiz kalanlar olabilir; ancak bu durum, tahkimin bir Haricî dayatması olduğu iddiasını haklı kılmaz.